

'De paradox van fundamentele onzekerheid'

Hoe draagt religieus humanisme bij aan zingeving?

Eind 2021 deed zich de kans voor om deel te nemen aan de pre-master religieus humanisme aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Deze pre-master werd gegeven door Hans Alma en Christa Anbeek. Sinds het Apostolisch Genootschap zichzelf als religieus-humanistische stroming kenschetst, ben ik op zoek naar een meer objectieve beschrijving. Daarbij gold de volgende vraag voor mij als uitgangspunt: waar past het genootschap in deze beschrijving en waar niet? Het onderstaande artikel geeft geen antwoord op deze vraag. Of het past, mag de lezer zelf beoordelen.

Wat mij aansprak is dat de onzekerheid van het bestaan als uitgangspunt wordt genomen. Tot op zekere hoogte is het leven betrouwbaar en geeft het ons waar we op hopen en wat we verwachten. Maar aan de andere kant is het leven rommelig, waardoor het bestaan vaak onzeker voelt. Naast verwondering over geboorte, talenten en vriendschap, is er verbijstering over ziekte, falen en ruzie. Door deze paradox als uitgangspunt te nemen, kan er een proces van zingeving op gang komen. In deze visie van het religieus-humanisme herken ik de Apostolische wijze van zingeving, waarin het hervinden van veerkracht dankzij en ondanks gebeurtenissen voor mij een grote rol speelt. Mensen zoeken naar spiritualiteit, nataliteit, een bron van ontroering, die hen opnieuw in verbinding kan brengen met de wereld om hen heen. Gemeenschappen kunnen mensen helpen om die nieuwe weg te vinden.

Is het genootschap daarmee religieus-humanistisch? In mijn opinie wordt er binnen het genootschap nog te weinig actief gebruik gemaakt van de rijke humanistische canon, waardoor het genootschap eerder als religieus-humaan te kenschetsen is. Daarnaast wordt het humanistische soms alleen gezien als de daad waaruit de religieuze bewogenheid blijkt. Maar het humanisme is meer, omdat het ons op een andere manier zicht kan geven op wat ons overstijgt. Tegelijk is de vraag naar een sluitende definitie van religieus humanistisch een academische discussie, die in het dagelijks gebruik maar zelden van belang is.

Door Hans Tiemersma

Inleiding

Op maandag 6 december 2021 stond op de voorpagina van de Volkskrant het volgende bericht: 'Denker des Vaderlands is tegen prikplicht, maar laat ongevaccineerden bij de ic achteraan sluiten'. Van Tongeren, die momenteel de functie van de Denker invult, stelde in het interview dat we de neiging hebben iets of iemand de schuld van corona te geven. Hij zei:

Als je kunt zeggen: het is jouw schuld, dan lijkt dat een eerste stap om ervan af te komen. Het is een manier om het van je af te zetten, buiten jezelf te plaatsen. Je schiet er niks mee op, maar als je iemand de schuld kunt geven, heb je nog enigszins het idee dat je er greep op hebt. Dat is een illusie en het is jammer, want daardoor doe je niet waar zo'n pandemie eigenlijk aanleiding toe geeft: je bezinnen op het toeval, het lot, op dat wat ons overkomt.¹

De website van de NOS meldde op donderdag 8 december 2021 op haar blog:

Omikron verspreidt zich snel, is misschien milder en verder vooral: onzeker.²

En eerder dit jaar – toen de lockdown langer duurde dan velen hoopten – stelde dezelfde Denker des Vaderlands in het Algemeen Dagblad van 24 maart 2021:

Je hoort nu steeds de roep dat ons perspectief geboden moet worden. Blijkbaar kunnen we er niet goed tegen om te moeten wachten op iets waarvan we niet weten hoe lang het gaat duren. Hoe hebben we dat verleerd? Er zijn tijden geweest waarin we met oneindig veel meer onzekerheden te maken hadden dan nu. Wij weten veel meer vooruit dan ooit tevoren en zijn steeds minder in staat om om te gaan met wat we niet weten, wat niet vast staat.³

Dezer dagen heeft onzekerheid velen in de greep. De coronapandemie lijkt maar geen einde te kennen en om mij heen hoor ik veel mensen verzuchten dat zij het nieuws maar niet meer lezen, omdat dit toch geen perspectief biedt. De onzekerheid lijkt mensen ertoe te bewegen om zondebokken te zoeken, waarbij ongevaccineerden of de regering collectief mikpunt worden. Zijn veel mensen in onze tijd, waarin onmiddellijke behoeftebevrediging als hoogste neo-liberaal goed lijkt te gelden, het

¹ Wagendorp, Bert. "Coronacrisis? Als dit een echte crisis was, zouden we iets hebben geleerd," *Volkskrant*, 6 december 2021, 276.

² Redactie Binnenland. "Omikron nu in 18 Europese landen," <https://nos.nl/liveblog/2408399-franse-disco-s-vier-weken-dicht-mijnenjager-eerder-terug-om-besmettingen>.

³ Reijnen Rutten, Eric. "Negeer de coronacijfers, beteugel je ongeduld," *Algemeen Dagblad*, 24 maart 2021, 71.

wachten verleerd en kunnen we als kinderen van onze tijd maar moeilijk omgaan met onzekerheid?

In dit artikel zal ik ingaan op de vraag wat de rol van onzekerheid in het leven is. Vervolgens wil ik de vraag beantwoorden hoe religieus humanisme kan helpen met onzekerheid om te gaan. Dit zal ik doen aan de hand van teksten van diverse auteurs, waarbij Dewey, Anbeek, Arendt, Alma, Verhoeven en Huizinga centraal staan.

Onzekerheid

Uit de genoemde nieuwsberichten komt naar voren dat onzekerheid maatschappelijk gezien als ongewenst beschouwd wordt. Maar zijn er meer zienswijzen mogelijk ten aanzien van onzekerheid? De Amerikaanse filosoof John Dewey schrijft in 1929 dat de wereld 'uncannily unstable'⁴ is. Is dat een pessimistische zienswijze? Een realistische manier van kijken naar onvoorspelbare gebeurtenissen? Of misschien zelfs een voorwaarde op onze eigen situatie te kunnen reflecteren. Dewey stelt:

Elk reflectief onderzoek begint vanuit een problematische situatie, en een dergelijke situatie kan niet vanuit zichzelf worden opgelost. Het evolueert alleen naar een opgeloste situatie door middel van introductie van inzichten die niet in de situatie zelf worden gevonden. Fantasierijk onderzoek (...) is de eerste stap. Dit gebeurt echter met onvolledig inzicht, totdat er een openlijke experimentele handeling plaatsvindt waardoor er een nieuwe verbinding tot stand wordt gebracht.⁵

De stelling van Dewey is dat 'Elk reflectief onderzoek begint vanuit een problematische situatie'. Dat staat in scherp contrast met de op de vorige pagina geconstateerde maatschappelijke neiging van risico-aversiteit. De problematische situaties die zich in het gewone leven voordoen worden vaak eerder als ongewenst beschouwd en niet als beginpunt gezien voor nieuwe mogelijkheden. Toch ziet Dewey in de problematische situatie een rijke bron van mogelijkheden, omdat zij verbeelding kan oproepen. Verbeelding die nodig is om nieuwe ontdekkingen te doen. Verhoeven stelt dat verwondering en verbijstering zich voordoen wanneer we plots 'het eendere en het andere'⁶ te zien krijgen. Die verbeelding kan niet geconstrueerd worden, maar ontstaat als het ware als bijproduct van een gebeurtenis. Ik refereer aan een citaat van D'Agnesse waarin hij op een belangrijk element van bewustzijn volgens Dewey ingaat:

⁴ Dewey, John. *The Quest for Certainty: A Study of the Relation Between Knowledge and Action*. New York: Minton, Balch & Company, 1929 / 1925, p. 41

⁵ Dewey 1929, p. 189

⁶ Verhoeven, Cornelis. *Inleiding tot de verwondering*. Eindhoven: Uitgeverij Damon, 1999, p. 34

Met andere woorden, het is niet zo dat we bewuste wezens zijn en door dit bewustzijn betekenissen bedenken. Het is precies het tegenovergestelde: ons bewustzijn *is* het ontstaan van betekenissen.⁷

De bewering van D'Agnese lijkt in te gaan tegen het idee dat mensen met hun bewustzijn betekenis maken. Parafrazerend wordt gesteld dat bewustzijn betekenis emergeert. Emergentie betekent dat er in een proces nieuwe eigenschappen kunnen ontstaan die voorheen niet aanwezig waren, waarbij meerdere afzonderlijke elementen zodanig evolueren dat het geheel meer is dan de som der delen. Betekenis verschijnt uit bewustwording. Voor de problematische situatie heeft dit verstrekkende gevolgen, omdat de situatie – ongewild – zicht kan geven op mogelijkheden die er niet waren voor het probleem zich voordeed. Een problematische situatie wordt vanuit dit perspectief als een verrijking in plaats van een verarming beschouwd. Dewey schrijft:

Algemene ideeën, hypothesen, zijn noodzakelijk in de wetenschap zelf (...) Ze openen nieuwe gezichtspunten; ze bevrijden ons van de slavernij van gewoonte die ons altijd insluit en beperken onze visie op zowel wat het werkelijke is als wat het werkelijke kan worden. Ze sturen ontwikkelingen die nieuwe waarheden en nieuwe mogelijkheden onthullen (...) Kennis hapert wanneer de vleugels van de verbeelding worden gekortwiekt of bevreesd wordt om ze te gebruiken. Elke grote vooruitgang in de wetenschap is voortgekomen uit moedige verbeeldingskracht.⁸

Volgens Dewey is er durf, moed of onverschrokkenheid nodig om op een open manier met problemen om te gaan. Het is ook niet vreemd dat de term 'problematisch' een pejoratieve betekenis heeft, wat vaak de reden zal zijn om een problematische situatie te vermijden. Ze brengt ons immers in een kwetsbare positie. Is het mogelijk om op een goede manier om te gaan met de contrastervaring die door de problematische situatie veroorzaakt kan worden? Zodat er toch een mogelijkheid verschijnt, ondanks en dankzij de problematische situatie. We stuiten hier op de paradoxale mogelijkheid van het tegelijkertijd willen en niet-willen.

⁷ D'Agnese, Vasco, *Dewey, Heidegger, and the Future of Education*, <https://doi.org/978-3-030-19482-6> 6, p. 151

⁸ Dewey 1929, p. 310

Contrastervaring

Het leven is volgens Dewey is akelig instabiel. Treft die instabiliteit het persoonlijk leven, dan zullen mensen zich kwetsbaar voelen. Anbeek noemt dit een contrastervaring. Zij schrijft refererend aan Geertz:

Op die momenten dat het vanzelfsprekende niet meer vanzelfsprekend is in het leven en men de kwetsbaarheid van het bestaan ervaart, spreken we van contrastervaringen... Het leven openbaart zich irrationeel en ongecontroleerd. We zijn niet in staat om blijvende liefde, schoonheid en geluk te creëren. Ondanks al onze inspanningen is ons leven niet coherent en zijn we minder autonoom dan we zouden willen. Daarentegen breekt het anders-zijn van het "buiten mezelf" door, soms in de vorm van verwondering en schoonheid, vaak in de vorm van fragmentatie, rouw en verlies, en andere keren in de vorm van onrecht en immoraliteit.⁹

In de contrastervaring kan zowel verwondering als verbijstering optreden. Het gaat immers om een ervaring "beyond myself". De contrastervaring opent een wereld die voorheen niet zichtbaar was. Belangrijk is hierbij op te merken dat verwondering veelal als gewenste ervaring gezien zal worden, terwijl verbijstering doorgaans als ongewenste ervaring gekenschetst zal worden. Maar in ieder geval is er sprake van een ervaring die totaal onbekend maar niet vrijblijvend is. Verhoeven schrijft daarover:

Verwondering hoort thuis in de pathische, passieve sector van het leven. Zij is openheid, kwetsbaarheid. Geslotenheid sluit haar uit. Want dat is de kramp van de geest rondom het direct noodzakelijke, praktische, tastbare, de angst voor het verlies van wat men als werkelijkheid beschouwt, maar wat in waarheid een product van eigenmachtigheid is.¹⁰

Het is dan ook niet vreemd dat de absurditeit van de contrastervaring kan verlammen. Er opent zich immers een uitzicht dat onbekend is en dus de existentiële vraag oproept: hoe vind je een weg als alles wat belangrijk voor je was uit je handen is geslagen?¹¹ Dat vergt een proces waarin mensen tijd moeten nemen voor trage vragen, waarin ze het uitstel verduren:

⁹ Anbeek, Christa. *World-viewing Dialogues on Precious Life; The Urgency of a New Existential, Spiritual, and Ethical Language in the Search for Meaning in Vulnerable life*. Sheffield, Equinox Publishing Ltd., 2017, p. 173-174

¹⁰ Verhoeven 1999, p. 23

¹¹ Anbeek, Christa. *De berg van de ziel*. Utrecht, Uitgeverij Ten Have, 2013, p. 7

Terwijl de verwondering met kwadraterende snelheid de wereld aantast in zijn vanzelfsprekendheid, komt de verwonderde mens steeds meer tot stilstaan en beschouwen: de krachten van een kwadraterende vertraging treden in dialoog met de wetten van de vrije val. Bij dit ritardando moeten we uitvoerig, met een nadrukkelijke en misschien zeer kwetsbare lyriek een tijdlang stilstaan. Alleen zo kan de verwondering aan geweld en agitatie ontkomen. Een ritardando is een beweging die vertraagt, langzaam in snelheid afneemt.¹²

Het uitstel verduren is een deugd die mensen niet gemakkelijk afgaat, zoals wel blijkt uit de nieuwsberichten in de inleidende paragraaf. In de zoektocht van ontregeling naar iets nieuws is een houvast van groot belang. Wat zorgt ervoor dat we tijdens het herstelproces niet verdwalen maar een nieuwe weg vinden? Mensen hebben een diep verlangen om vastigheid en veiligheid te ondervinden. Alma zegt daarover:

Ervaringen van geborgenheid in onze vroegste jeugd en de nieuwsgierigheid die op basis daarvan tot ontwikkeling komt, vormen een pijler van ons vermogen een zinvolle relatie aan te gaan met de wereld om ons heen.¹³

Dat deze vroege esthetische ervaring hersteld moeten worden na een contrastervaring, is evident. Maar ook bij degenen die geen contrastervaring hebben doorgemaakt zal er een behoefte zijn om een contrastervaring te ervaren, maar dan een gewenste. Leven zoals het is kan zich als een sleur voordoen. Om glans te verlenen aan het bestaan kan het helpen om op zoek te gaan naar een contrastervaring. In beide gevallen, zowel de gezochte als de ongezochte, kan religieus humanisme behulpzaam zijn om betekenis en bestaansvreugde te hervinden. Alma stelt:

Levensverkenning staat voor een praktijk van (her)-oriëntatie gericht op waardevol en zinvol leven... Levensverkenning gaat over de mogelijkheid uitdrukking te geven aan contrastervaringen en toegang te vinden tot bronnen die kunnen helpen bij heroriëntatie op het gebied van basale, ultieme vragen. (...) Levensbeschouwelijke bronnen zijn overal te vinden waar de verbeelding ons in staat stelt voorstellingen te maken van het goede leven en deze richtinggevend te laten zijn in ons handelen.¹⁴

¹² Verhoeven 1999, p. 148

¹³ Alma, Hans. *Het verlangen naar zin. De zoektocht naar resonantie in de wereld*. Utrecht, Uitgeverij Ten Have, 2020, p. 50

¹⁴ Alma 2020, p. 89-90

Nataliteit

Het diepe verlangen naar geborgenheid moet telkens opnieuw gearticuleerd worden. We ontlenen ons zelfbeeld aan de ervaringen vanaf onze vroegste jeugd, waardoor we een zelfbeeld ontwikkelen. Dat zelfbeeld is geen vaste entiteit, maar veeleer een dialogisch gevormde identiteit die onder invloed van externe factoren aan wijzigingen onderhevig is. Anbeek en Arendt stellen:

Een ander belangrijk punt bij het zoeken naar woorden om diepe en indrukwekkende ervaringen van kwetsbaar leven uit te drukken, is dat de ervaringen niet te vangen zijn in denken, maar verankerd zijn in lichamelijke ervaringen en banden met andere mensen. Articulatie is geen activiteit van een geïsoleerde filosoof of theoloog, maar is een activiteit tussen mensen. Deze intermenselijke activiteit is gebaseerd op dialoog, waarin je verschijnt en jezelf blootstelt aan anderen. Hannah Arendt spreekt hier over het “wonder van het leven”, een tweede geboorte: “met woord en daad voegen we ons naar de mensenwereld, en deze invoeging is als een tweede geboorte, waarin we het naakte feit bevestigen van onze oorspronkelijke fysieke verschijning.”¹⁵

Het onvermoede uitzicht dat zich in de contrastervaring geopend heeft, kan in de ervaring en verbinding met anderen verdiept worden. Het religieus humanisme kan voorwaarden scheppen om het proces van articulatie te ondersteunen. Articulatie – ‘het nauwkeurig en duidelijk uitspreken’¹⁶ dan wel het ‘punt voor punt formuleren’¹⁶ kan de weg effenen om het verhaal van ons leven een nieuw kader te geven. De gevoelde relatie met anderen wekt daarbij het verlangen naar een nieuwe geborgenheid. Dat dit proces niet vanzelfsprekend optreedt, vindt haar oorsprong in het feit dat mensen zich kwetsbaar voelen, vooral na diep doorleefde ervaringen. Een veilige omgeving is van groot belang om tot de nieuwe geboorte te komen. Jezelf blootgeven is immers congruent aan kwetsbaarheid. Tegelijkertijd is er volgens Arendt geen andere manier denkbaar om nataliteit te ervaren dan de dialoog tussen mensen in woord en daad. Arendt stelt:

Handelen en spreken spelen zich af onder mensen, daar zij hun rechtstreeks aangaan en zij hun vermogen de handelende of sprekende (JT: mens) te onthullen zelfs behouden wanneer ze naar hun inhoud uitsluitend ‘objectief’ zijn, betrekking hebben op de zaken van de wereld der dingen waarin mensen zich bewegen, de wereld die als een fysieke realiteit tussen hen in staat en waaraan hun specifieke, objectieve, wereldse interessen ontspringen. Deze

¹⁵ Anbeek 2017, p. 175

¹⁶ Kruyskamp, C., *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal.* 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1976

interessen vormen een, in de meest letterlijke betekenis van het woord, *interest*, iets dat zich tussen mensen bevindt en hen daarom in staat stelt relaties en banden aan te knopen.¹⁷

Door de dialoog aan te gaan kunnen nieuwe interesses ontdekt worden, wat bijvoorbeeld van belang kan zijn als een relatie verstoord is geraakt. Vergeving kan een verstoring opheffen en is een vorm van consequente menselijkheid, waarin het verlangen naar vrede en gerechtigheid tot uiting komt. Door middel van dialoog kunnen mensen in staat zijn om bij elkaar nieuwe ontdekkingen te doen. Het vergt een rechtvaardig luisteren dat verder gaat dan menselijke relaties alleen. Menselijk handelen heeft het milieu ernstig onder druk gezet, voornamelijk omdat mensen de natuur nauwelijks als serieuze gesprekspartner kunnen zien. Het is als het luisteren met oorkleppen die verhinderen dat mensen de interesses die tussen de natuur en hen aanwezig zijn waarnemen. In haar oratie citeert Alma Murdoch: 'Een rechtvaardige en liefdevolle relatie met de ander'¹⁸. Rechtvaardig luisteren verruimt de blik buiten het antropocentrische naar niet menselijke gesprekspartners. Ook 'het andere' maakt immers deel uit van het ondeelbaar geheel. De resonantie of verstrengeling of emergentie die door het rechtvaardig luisteren ontstaat, het ervaren van interesses tussen een mens en wat hem omringt, soortgenoten of anders, helpt om 'een spiritualiteit van het (on)mogelijke'²⁵ te ervaren.

Spiritualiteit

Door receptiviteit ondanks en dankzij kwetsbaarheid zijn mensen in staat tot vorming van zichzelf in een instabiele wereld. Zij verlangen naar verbinding met de mensen, dieren en dingen in de wereld om zich heen. Hartmut Rosa zegt daarover:

Tussen ons lichaam onze emoties en ons denken enerzijds en de andere mensen, dieren en dingen bestaat een resonantie, waarvoor we in onze drang om de werkelijkheid te beheersen doof en blind zijn geworden. Als er niets meer vibreert en trilt tussen ons en de wereld en de stem van de wereld verstomt, worden we echter ongelukkig en ziek.¹⁹

Spiritualiteit begint met het besef dat mensen bij machte zijn om zichzelf te verhouden tot de onzekerheid en de kwetsbaarheid die het leven kenmerkt. In het bewust voorwaarden scheppen wordt de humanistische traditie gecombineerd met de religieuze. We kunnen troost en liefde vinden in het besef dat het ervaren onmogelijke

¹⁷ Arendt, Hannah. *Vita Activa. De mens: bestaan en bestemming*. Amsterdam, Boom, 4^e druk, p. 180-181

¹⁸ Alma, Hans. *Waar mogelijk en onmogelijk elkaar raken. Reflecties op geestelijke zorg en religieus humanisme*. Amsterdam, Vrije Universiteit, 2021, p. 8

¹⁹ Rosa, Hartmut, *Resonanz. Eine Soziologie der Weltbeziehung*. Frankfurt, Suhrkamp, 2016

niet het einde hoeft te betekenen, maar een deur kan zijn die perspectieven naar nieuwe mogelijkheden opent. In ontroering raakt het onmogelijke aan het mogelijke. Door die deur actief op te zoeken kan een spiritueel proces op gang gezet worden, waarin mensen een nieuwe verbinding aangaan met de wereld om zich zo opnieuw deel daarvan te kunnen voelen. In deze transformatie leert de mens de waarde van het menszijn. Het vermogen van mensen tot verbeelding kan een mogelijke wereld scheppen die los staat van de feiten, maar wel het wenkend perspectief biedt waar we naar verlangen. Rainer Maria Rilke benoemt het proces poëtisch:

ARCHAÏSCHE APOLLOTORSO²⁰

Wij zagen nooit zijn ongekend gezicht,
de oogappels die daarin rijpten. Maar
zijn torso gloeit nog als een kandelaar,
waarin zijn blik, met een getemperd licht,
nog glanzen blijft. Anders zou jou de boeg
der borstkas niet verblinden, en in 't zacht
draaien der lendenen was niet die lach
naar 't midden toe dat het geslachtsdeel droeg.
Anders stond deze steen geknot, beschadigd,
in zijn doorschijnende schoudercascade,
en zou niet glinsteren als roefdierhuid,
en zou niet als een ster losbreken uit
zijn vorm: geen plek aan hem die jou niet ziet.
Zo doorgaan met je leven kun je niet.

Gemeenschappen

Het getuigt van consequente menselijkheid om mensen niet alleen te laten wanneer zij een contrastervaring meegemaakt hebben. Mensen zijn met elkaar verbonden door empatische gevoelens, zodat zij onzekerheid en kwetsbaarheid van de ander herkennen. Anbeek stelt:

Het is aantoonbaar duidelijk dat ... mensen door hun eigen onzekerheid en kwetsbaarheid met elkaar verbonden zijn. Dit scheidt de mogelijkheid om communities-with-a-heart te stichten. In deze gemeenschappen-met-een-hart worden mensen uitgenodigd om zich open te stellen en zich kwetsbaar op te stellen... Gemeenschappen-met-een-hart verwerklijken geloof, hoop en liefde door een lichtje aan te steken in donkere tijden.²¹

²⁰ Rilke, Rainer Maria, *Nieuwe gedichten. Het andere deel*. Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2010

²¹ Anbeek, C., *The Courage to be Vulnerable: philosophical considerations*. <https://doi.org/10.1080/21692327.2021.1880962>, p. 10

Vinden mensen elkaar in zo'n hartelijke gemeenschap, dan is een voorwaarde geschapen om de dialoog aan te gaan. Hiertoe zullen de spelregels wel duidelijk moeten zijn aan de leden van de gemeenschap, omdat vooral een gevoel van veiligheid nodig is waarin men zich kan blootgeven. Binnen een gemeenschap zullen geschreven regels, maar vooral veel ongeschreven regels een rol spelen. Deze dienen regelmatig herijkt te worden om de spelregels bij voortduring helder te houden, omdat bij gemeenschappen die een langere historie hebben spelregels neigen vanzelfsprekend te worden. Maar vanzelfsprekendheid kan uitmonden in vanzelfzwingendheid, waardoor spelregels verwateren. Daarbij komt dat ongeschreven regels inflexibel kunnen worden, waardoor de hartelijke gemeenschap kan verstarren en/of zelfgenoegzaam wordt, waardoor zij soms eerder een hindernis vormt dan een plek van een veilige dialoog. Het vormt een uitdaging om het vredig met elkaar oneens te zijn, zoals het ook een uitdaging vormt om vredig weerbaar te zijn. De spelregels kunnen buiten beeld raken, waardoor er gewenning optreedt ten aanzien van het oorspronkelijke idee van wederzijdse dialoog ondersteuning. Een hartelijke gemeenschap heeft doorstroming en vernieuwing nodig. Huizinga stelt:

Het spelelement geraakt in het algemeen bij het voortschrijden der cultuur op de achtergrond. Men vindt het veelal voor een groot deel opgegaan in de sacrale sfeer, het heeft zich gekristalliseerd in wijsheid en dichtkunst, in het rechtsleven, in de vormen van het staatsleven.²²

Binnen de gemeenschap speelt het spel een belangrijke rol. De ongeschreven regels zijn wel degelijk zichtbaar voor de leden zo zij zich houden aan de regels van het spel. Bovendien is er door spelregels een eenheid van handelen waarin de leden zich herkennen en er kracht aan ontleen. Hoewel zeer serieus blijft het spel een ludiek karakter behouden.

Het gemeenschapsleven ontvangt zijn bekleding met supra biologische vormen, die het hogere waarde verlenen, in de gedaante van spelen. In die spelen drukt de gemeenschap haar interpretatie van het leven en van de wereld uit. Dit is dus niet zo te verstaan, dat het spel omslaat of zich omzet in cultuur, maar veeleer zo, dat cultuur in oorspronkelijke fasen het karakter van een spel draagt, in de vormen en in de stemming van het spel wordt opgevoerd.²³

²² Huizinga, Johan. *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010, p. 76-77

²³ Huizinga 2010, p. 76

In een leven waarin mensen keuzes moeten maken, maar waar het pad vaak onhelder is, kan het spel helpen om richting te vinden of te hervinden. Soms zal het immers nodig zijn op de schreden terug te keren en een andere richting in te gaan. Taal, muziek en dans zijn zeker niet de enige middelen, maar kunnen wel een belangrijk element vormen. In het taal-, muziek- en dansspel kan de stugge wereld zachtere vormen aannemen, omdat we haar kunnen aanspreken in herkenbare termen. Huizinga zegt daarover:

De elementen en middelen der poëzie zijn eigenlijk alle het beste te verstaan als spelfuncties. Waarom schikt de mens het woord op maat, cadans en ritme? Wie zegt: om schoonheids wil, of uit bewogenheid, doet niet anders dan de vraag in ontoegankelijker sfeer verschuiven. Wie echter antwoord: de mens dicht, omdat hij in gemeenschap spelen moet, heeft het wezenlijke punt getroffen. Het metrische woord ontstaat alleen in het spel der gemeenschap; daar heeft het zijn functie en zijn waarde, die het verliest, naarmate het gemeenschapsspel zijn cultisch of plechtig of feestelijk karakter inboet. Rijm, zinsparallellisme, distichon, hebben alle slechts een zin in de eeuwige spelfiguren van slag en weerslag, stijging en daling, vraag en antwoord, raadsel en oplossing. Zij zijn in hun oorsprong onafscheidelijk verbonden aan de beginselen van zang, muziek en dans, al tezamen begrepen in de primordiale menselijke functie van het spel. Al wat als bewuste kwaliteit in poëzie gaandeweg erkend wordt: schoonheid, heiligheid, tovermacht, ligt aanvankelijk nog ingewikkeld in de primaire hoedanigheid spel.²⁴

Enige tijd geleden – net voor de lockdown – bezocht ik het Concertgebouw waar liederen van Brahms werden gespeeld. Het ‘Schicksallied’ was mij onbekend en bleek een grote verrassing. Het onbezorgde leven van de goden wordt vergeleken met het onzekere lot van mensen die ‘als water van klip naar klip geworpen’ worden: het gedroomde ideaalbeeld ten opzichte van de realiteit die ‘uncannily unstable’ is. De combinatie van klank en beeld, tekst en plaats, sfeer en ervaring, zorgden voor een contrastervaring die emotioneerde. Het voorbeeld roept eveneens de vraag op of de gemeenschap een duurzame basis moet hebben of dat deze ook op incidentele basis kan ontstaan, alsof er gebouwd wordt met los zand.

Resumé

Religieus humanisme zoals ik dat afleid uit het voorgaande, kan in een aantal kernzinnen omschreven worden. Het is een levensbeschouwing waarin de wisselvalligheden van het leven als gegeven beschouwd worden, zonder daar een

²⁴ Huizinga 2010 p. 199

hogere macht bij te hoeven betrekken: het is de wereld zoals zij is.

Contrastervaringen zijn daarbij van groot belang, omdat deze gezocht of ongezocht een beeld kunnen schetsen van een mogelijke wereld. Ontroering waarin een spiritualiteit van het (on)mogelijke²⁵ ervaren wordt, is de deur waardoor verbinding met een nieuw perspectief gemaakt wordt en resonantie met de wereld om ons heen ervaren. Pluraliteit en dialoog helpen mensen om te ontwikkelen, omdat zij vanuit een gevoel van empathie de kwetsbaarheid of onzekerheid van mensen, dieren en dingen in de wereld om hen heen herkennen. In hartelijke gemeenschappen kunnen mensen elkaar uitnodigen om dat proces van herstel en inspiratie te ondersteunen. Aldus wordt getracht in een veelal verwarrende seculiere samenleving nieuwe woorden te geven aan wat ons overstijgt.

© Hans Tiemersma
Breda, 19 februari 2022
hans.tiemersma@gmail.com

Hans Tiemersma is in het dagelijks leven senior rekenkundig personenschade-expert en gerechtelijk deskundige. Hij vervult verschillende functies in het Apostolisch Genootschap, waaronder die van voorganger in Eindhoven en Breda. Vanaf 1990 is hij zich gaan verdiepen in de filosofische vraagstukken. Sinds 2009 maakt hij deel uit van Quo Vadis, een gespreksgroep van filosofie-liefhebbers.

²⁵ Alma 2021, p. 12